

PROTECȚIA JURIDICĂ A COPILULUI CONTRA VIOLENȚEI ÎN ȘCOALĂ: CADRUL NORMATIV AL REPUBLICII MOLDOVA VERSUS CEL AL ROMÂNIEI

Mihaela BOTNARENCO,

doctor în drept, conferențiar universitar

Dorina GUREV,

doctor în drept, conferențiar universitar

In the present scientific research, the normative framework of the Republic of Moldova and that of Romania regarding the protection of children against violence in general educational institutions (pre-university) is examined from a comparative point of view. The study does not reveal a comprehensive analysis of forms of school violence, its purpose being to review existing regulations in the field and to understand the trends of legislative policy in this area. It is concluded that in Romania the normative framework on the protection of children against school violence is more advanced, in comparison with that in the Republic of Moldova. However, in both states, the degree of legal protection cannot be considered appropriate to the extent of the phenomenon of school violence.

Keywords: legal protection; bullying; school violence; comparative aspects; legislative policies.

Cu drept cuvânt afirma Frederick Douglass că „este mai ușor să construiești un copil puternic, decât să repara un adult stricat”. A tolera violența în școală înseamnă a o ancora în dezvoltarea copiilor și, prin urmare, a o tolera în societate pentru deceniile următoare. În schimb, susținerea de la o vârstă fragedă a empatiei și a principiilor conviețuirii, ar permite adulților de mâine să adopte comportamente mai respectuoase față de semenii, inclusiv pârghiile comunicării non-violente. Nu în zadar, actualmente, preocuparea autorităților publice privind violența în instituțiile de învățământ se îndreaptă cu precădere către învățământul general, cu ideea că autorii relelor conduite devin din ce în ce mai tineri, dar și mai violenți, iar lupta împotriva acestui fenomen trebuie începută cât mai devreme.

In terminis, violența în instituția de învățământ reprezintă „acțiuni agresive, planificate sau spontane care au loc pe teritoriul sau în interiorul acesteia în timpul orelor, în pauze, în timpul deplasării spre aceasta și înapoi, precum și pe durata evenimentelor desfășurate de instituție altundeva (de exemplu, în timpul excursiilor)” [1, p.10]. Altfel spus, violența în școală se poate manifesta în interiorul școlii, în drum spre școală sau poate fi în conexiune cu școala, dar în afara teritoriului acesteia.

Acest tip de violență nu este tocmai recent, deși în ultimii ani este tot mai vizibil, în mare parte datorită mass-mediei. Astăzi, școala ca mediu instituțional, nemaifiind considerată „nici o fortăreață și nici un sanctuar”, ci un forum al socializării, un spațiu deschis lumii exterioare, asimilându-i tensiunile, trebuie văzută și ca spațiu de manifestare a violenței [2, p.245]. Drept urmare, înțelegând și recunoscând amploarea flagelului, numit violența în școală, statele lumii și-au intensificat eforturile de luptă împotriva

lui. În mod firesc, Republica Moldova și România s-au aliniat la aceste practici.

În Republica Moldova, dreptul la învățătură este consacrat la art.35 din Legea fundamentală [3] și la art.10 din Legea nr.338/1994 cu privire la drepturile copilului [4]. Acest drept este *a priori* incompatibil cu îngrădirea libertății la educație, precum și cu orice act de violență împotriva copilului. În acest sens, la art.6 din Legea nr.338/1994 este consacrat „dreptul la inviolabilitatea persoanei, la protecție împotriva violenței fizice și psihice”, în următorii termeni: „Statul ocrotește inviolabilitatea persoanei copilului, protejându-l de orice formă de exploatare, discriminare, violență fizică și psihică, neadmițând comportarea plină de cruzime, grosolană, disprețuitoare, insultele și maltratarile, antrenarea în acțiuni criminale, inițierea în consumul de băuturi alcoolice, folosirea ilicită de substanțe stupefiante și psihotrope, practicarea jocurilor de noroc, cerșetoriei, incitarea sau constrângerea de a practica orice activitate sexuală ilegală, exploatarea în scopul prostituției sau al altei practici sexuale ilegale, în pornografie și în materiale cu caracter pornografic, inclusiv din partea părinților sau persoanelor subrogatorii legale, rudelor”.

La art.3 din Legea nr.140/2013 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți [5] este definită noțiunea de violență împotriva copilului, drept „forme de rele tratamente aplicate de către părinți/ reprezentanții legali/ persoana în grija căreia se află copilul sau de către orice altă persoană, care produc vătămare actuală sau potențială asupra sănătății acestuia și îi pun în pericol viața, dezvoltarea, demnitatea sau moralitatea, care includ tipurile de violență definite la art.2 din Legea nr.45/2007 cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie [6]”.

Prevederi particulare privind interzicerea violenței în școală se regăsesc în Codul Educației al Republicii Moldova [7]. Astfel, la art.35 sunt specificate obligațiile personalului didactic, științifico-didactic, științific și de conducere din cadrul instituțiilor de învățământ, printre care: h) să asigure securitatea vieții și ocrotirea sănătății copiilor, elevilor și studenților în procesul de învățământ; i) să nu admită tratamente și pedepse degradante, discriminarea sub orice formă și aplicarea niciunei forme de violență fizică sau psihică; j) să informeze elevii despre toate formele de violență și manifestările comportamentale ale acestora, despre persoanele și instituțiile la care se pot adresa atunci când sunt supuși unui act de abuz; k) să discute cu copiii și elevii, individual și în grup, despre siguranța/ bunăstarea lor emoțională și fizică acasă/în familie și în instituție, precum și în alte locuri frecventate de ei; l) să intervină pentru a stopa cazurile de abuz și neglijare a copilului și/sau să solicite ajutor în cazul în care nu poate interveni de sine stătător; m) să comunice imediat despre orice caz suspect sau confirmat de abuz, neglijare, exploatare sau trafic al copilului din partea semenilor sau a adulților ...”.

În Republica Moldova, activitatea instituțiilor de învățământ general este reglementată de Regulamentele proprii de funcționare, adoptate în conformitate cu Regulamentul-tip de organizare și

funcționare a instituțiilor de învățământ primar și secundar, Ciclul I și Ciclul II, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației nr.235/2016 [8] (în continuare – Regulamentul-tip).

Astfel, în acord cu art.187 lit. k) din Regulamentul-tip, elevii au, *inter alia*, dreptul de a beneficia de condiții optime în organizarea procesului educațional, de garanții privind viața și securitatea în timpul aflării în instituție, precum și în timpul activităților la care participă ca delegat. Corelativ, potrivit art.189 al respectivului act, elevii au obligația „să manifeste un comportament respectuos în raport cu personalul de conducere, cadrele didactice, auxiliare și nedidactice, precum și față de colegi”, dar și „să dea dovadă de un comportament adecvat în instituție, în familie și în locurile publice”. În plus, elevilor le este interzis „să aducă jigniri și să manifeste agresivitate în limbaj și în comportament față de colegi și față de personalul instituției”.

Regulamentul-tip prevede la art.195 și o serie de sancțiuni aplicabile elevilor în caz de abateri disciplinare¹, respectiv: a) observația orală sau cu înscriere în agenda elevului; b) mustrarea orală sau în scris; c) eliminarea temporară de la lecții observație orală sau cu înscriere în Agenda elevului; d) privare de cămin (în cazul în care instituita dispune de cămin, valabil doar pentru ciclul liceal); e) preavizarea de exmatriculare (pentru ciclul liceal); f) exmatricularea din învățământul liceal cu drept de reînscrisere în anul școlar următor, cu excepția elevilor clasei a X-a, care vor susține un nou concurs de admitere; g) exmatricularea din liceu fără drept de reînscrisere ulterioară în aceeași instituție; h) exmatricularea din liceu cu drept de înscriere în instituție de învățământ profesional tehnic secundar; i) suportarea de către părinți/ alți reprezentanți legali a cheltuielilor pentru pagubele materiale produse în laborator, cabinete, săli de clasă etc.

La noțiunea de abateri disciplinare se raportează „faptele elevilor prin care se încalcă dispozițiile legale în vigoare, precum și prevederile regulamentului instituției”². În context, este cazul de precizat, că deși micile „abateri disciplinare” intră, de regulă, în gestiunea personalului didactic și a cadrelor manageriale a instituției de învățământ, actele de violență, ar putea să cadă, în anumite condiții, în aria de competență a organelor de justiție.

În actele normative ale Republicii Moldova, actele de violență în școală nu au o consacrare explicită. Diverse tipuri de violență întâlnite în instituția de învățământ sunt definite, însă, în Ghidul metodologic „Prevenirea violenței în instituția de învățământ” [1], printre care: extorcare³, violența

---

¹ Faptele elevilor prin care se încalcă dispozițiile legale în vigoare, precum și prevederile regulamentului Instituției.

² Art.195 din Regulamentul de organizare și funcționare a instituțiilor de învățământ primar și secundar, Ciclul I și Ciclul II.

³ Solicitare singulară sau periodică a banilor, lucrurilor sub presiune și constrângere, inclusiv sub amenințarea cu răfuiala fizică, divulgarea unor informații, răspândirea zvonurilor și bârfelor.

psihologică¹; violența fizică²; intimidarea³; violența sexuală⁴; viol⁵; bullying⁶; hazing-ul⁷; cyberbullying⁸.

Aceste noțiuni nu reflectă *in toto* concepția definitorie a unor noțiuni deja reflectate în legislația națională⁹, având numai un caracter descriptiv, orientativ prin raportare la contextul de manifestare a violenței. Mai mult ca atât, unele forme de violență pertractate în Ghid nu își găsesc, la această etapă, o consacrare legală, chiar dacă datele demonstrează larga răspândire a lor în Republica Moldova (de exemplu, bullyingul).

Bunăoară, potrivit studiului „Bullyingul în rândul adolescenților”, realizat de către UNICEF în 2019 [9], marea majoritate (86,8%) din totalul elevilor claselor a 6–12 din Republica Moldova sunt afectați de bullying, unii fiind victime, iar alții – agresori sau martori. Cei mai mulți elevi – peste două treimi (75,6%) sunt martori ai bullyingului. Victimele constituie circa 70% din totalul elevilor care s-au confruntat cu situații de bullying, iar proporția agresorilor este de peste 40 la sută.

În acest registru, consemnăm că, pe pagina web a Parlamentului Republicii Moldova este publicat Proiectul de lege pentru modificarea Codului educației al Republicii Moldova nr.152/2014 [10] (în continuare – Proiectul). În conformitate cu art.I al Proiectului, la art.3 din Codul Educației al Republicii

---

¹ Totalitatea acțiunilor verbale și comportamentale intenționate, orientate spre umilirea, ignorarea, respingerea, controlul sau izolarea socială a persoanei. Acest tip de violență se poate manifesta prin luare în derâdere, poreclire (numire cu cuvinte jignitoare), bătaie de joc, refuzul de a comunica cu persoana, de a o accepta în grup, la joacă, la activități sportive sau alte evenimente, precum și prin insultă, declarații brutale și înjositoare, înjurare.

² Aplicarea forței fizice față de o persoană pentru a-i provoca durere, disconfort, umilință. Există un spectru larg de modele comportamentale calificate drept violență fizică: lovire cu mâinile, cu picioarele, cu diverse obiecte, trântire, bătaie, împingere, îmbrânceală, izbire, înțepare, tăiere, ardere, strangulare, mușcare, tras de urechi, de păr, forțare de a sta într-o poziție incomodă sau umilitoare, scuturare etc.

³ Amenințări orale sau scrise (inclusiv cu ajutorul poștei electronice, rețelelor sociale), atacuri fizice și alte acțiuni cu scopul de a insufla frică, de a supune victima, de a o forța să comită anumite acțiuni. Intimidarea se bazează pe inegalitatea reală sau presupusă de forțe între agresor și victimă. De regulă, dacă nu este oprită – el va recurge la intimidare iar și iar.

⁴ Constrângerea persoanei de a întreține relații sexuale contrar voinței sale, precum și orice fel de acțiuni (inclusiv fără constrângere) cu caracter sexual din partea adultului în raport cu copilul care nu a atins vârsta consimțământului;

⁵ Relații sexuale cu aplicarea violenței sau amenințarea de a o aplica – violență sexuală extremă, care poate deveni cauză a sarcinii, infectării cu boli transmisibile.

⁶ Se manifestă prin aplicarea repetată de către o persoană sau un grup de persoane a diverselor tipuri de violență și intimidare față de o persoană care nu se poate apăra. Atunci când doi elevi cu capacități fizice egale se ceartă sau se luptă, fac glume într-o formă prietenească și jucăușă, nu este vorba despre bullying. Bullyingul întotdeauna urmărește scopul de a hărțui victima, de a-i provoca frică, a o demoraliza, umili, supune

⁷ Este unul din tipurile de bullying, legat de fenomenul ritualurilor de inițiere. În mare parte, asemenea ritualuri neformale și violente sunt caracteristice instituțiilor închise (de tip militar, internat, penitenciare), dar se întâlnesc și în școli și colegii obișnuite, în special dacă dispun de cămine pentru elevii din alte localități. Colegii de clasă sau elevii din clasele (anii) mai mari forțază novicii să facă diverse acțiuni umilitoare (să meargă în pielea goală, să-i lase pe alții să arunce în ei cu zoaie, să spele podeaua din veceu cu periua de dinți etc.). La adresa lor se pot comite abuzuri dure de tip fizic și chiar sexual

⁸ Utilizarea telefoanelor mobile, poștei electronice, internetului, rețelelor sociale, blogurilor, chat-urilor în scopul urmăririi persoanei, distribuirii informațiilor confidențiale, zvonurilor, mesajelor denigratoare și jignitoare despre ea.

⁹ A se vedea, de exemplu, art.3 din Legea nr.140/2013 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți în coroborare cu art.2 din Legea nr. 45/2007 cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie.

Moldova, după definiția noțiunii „alternative educaționale” se propune inserarea următoarelor definiții: „bullying – este o formă de agresivitate care se manifestă în relațiile dintre copii și se referă la acele comportamente prin care un copil sau un grup de copii rănește, dăunează, provoacă suferință, neputință, aduce prejudicii demnității personale în mod intenționat și repetat pentru a obține beneficii sociale: statut, putere, influență în grupul de semeni, prestigiu, popularitate în condițiile în care între copilul/grupul care rănește și copilul rănit există un dezechilibru de putere. Acest tip de agresivitate se desfășoară în relațiile dintre frați, în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale; (*Bullying* fizic, *Bullying* verbal, *Bullying* emoțional/relațional, *Bullying* sexual, *Bullying* cibernetic)”. Totodată se recomandă, completarea art.7 „Principiile fundamentale ale educației”, prin introducerea la litera h) după cuvântul „egalității” a următorului text „și nediscriminării” și prin adăugarea unei litere noi cu următorul conținut: r) „principiul nonviolentei”.

Fără tăgadă, este salutară intenția autorilor Proiectului de lege de a reglementa și de a recunoaște bullyingul ca o formă de violență particulară în școală. Cu toate acestea, credem că este o eroare idealistă și anistorică în a crede că simpla definiție în lege a violenței ori a bullyingului este suficientă în lupta cu atare fenomene. Mai mult ca atât, este cazul de evaluat suplimentar dacă norma propusă pentru definirea bullyingului corespunde cerințelor de claritate și previzibilitate a legii. Elocventă în acest context este următoarea observație pertractată în doctrina română cu referire la noțiunea de bullying: „[...] este greu de imaginat ce *dezechilibru de putere* ar putea exista între persoana care săvârșește fapta și victimă într-o situație-exemplu în care ambii au aceeași vârstă și fac parte din aceeași clasă” [11].

Reiterăm ca fiind inerentă intervenția autorităților competente prin dezvoltarea promptă a mecanismelor de implementare și de aplicare a normelor juridice care interzic bullyingul. Este apreciabilă, așadar, propunerea autorilor Proiectului de a completa art.157 Codul Educației cu următorul conținut: „f) în termen de 12 luni de zile de la intrarea în vigoare a acestor modificări va elabora și prezenta Parlamentului propuneri privind aducerea legislației în vigoare în concordanță cu aceasta; g) va aduce actele sale normative în concordanță cu modificările actuale și va asigura elaborarea actelor normative necesare pentru punerea în aplicare a acestuia”.

Pe această cale, tindem să credem că, în eventualitatea adoptării Legii anti-bullying (în versiunea propusă de autorii Proiectului), legiuitorul nu se va limita doar la prestabilirea comportamentului interzis, ci va dezvolta mecanismele necesare de intervenție, inclusiv de sancționare a persoanelor ce manifestă atare conduită. În caz, contrar, câtă vreme actul normativ nu va face nicio referire la răspunderea persoanei care manifestă un comportament de tip bullying, norma juridică va fi inefficientă din punct de vedere juridic.

În altă ordine de idei, consemnăm că subiecți ai violenței într-o instituție de învățământ pot fi și

pedagogii, alți angajați, elevii și părinții acestora. Comportamentele inacceptabile ale angajaților și partenerilor instituției de învățământ general (părinți, voluntari, stagiați, formatori, asistenți, experți, parteneri, donatori, mass-media, adulți care intră în contact cu copiii în cadrul activităților instituției, prestatori de servicii etc.) în relațiile cu copii sunt exemplificate în Politica de protecție a copilului în instituția de învățământ [12]:

- lovirea sau aplicarea altor forme de abuz fizic față de copil sau incitarea unui copil să aplice violența asupra altui copil: îmbrânciri, pâlmuiri, pișcături, trântiri, tragere de păr sau urechi etc.;

- abuz emoțional: strigăte, umilire, luare în derâdere, intimidare, poreclire, înjurare, amenințare verbală, distrugerea obiectelor personale etc.;

- impunerea sau incitarea unui copil de a se implica în orice fel de activitate sexuală (filme sau fotografii pornografice, relații sexuale, atingeri cu caracter sexual etc.);

- abuz sexual: comportament fizic, verbal sau nonverbal de natură sexuală care creează o atmosferă neplăcută, degradantă, umilitoare, insultătoare, lezează demnitatea copilului (priviri, comentarii vulgare, glume indecente, aluzii, atingeri în locurile intime);

- implicarea sau încurajarea practicării de către copii a activităților ilegale de orice gen: exploatare prin muncă;

- procurarea, comercializarea sau consumul de alcool, tutun sau droguri;

- tratamentul discriminatoriu față de anumiți copii: excluderea unora și favorizarea altora în bază de etnie, religie, limba vorbită, rezultatele la învățătură, statutul social al familiei, reputația părinților etc.;

- petrecerea timpului unul la unul cu copilul (în sala de curs, camera de cămin, invitarea acasă sau în locuri izolate, vizite neînsoțite la domiciliu când copilul este singur acasă, etc.). Deși instituția recunoaște că activitățile unul la unul cu copiii sunt uneori necesare, personalul/ voluntarul nu trebuie să petreacă o perioadă prea îndelungată de timp de unul singur, în compania unui copil/ tânăr. În cazul în care un adult trebuie să se întâlnească de unul singur cu un copil/ tânăr, ușa trebuie să fie lăsată deschisă și un alt adult trebuie să fie informat despre desfășurarea acestei întâlniri sau acest lucru se poate întâmpla într-un spațiu public, care oferă suficientă protecție (de exemplu, o bancă din curtea școlii, din holul instituției etc.).

Consemnăm că această listă nu este completă sau exhaustivă, ci este una exemplificativă. Principiul de bază este că angajații instituției și alți adulți care intră în contact cu copiii trebuie să evite acțiunile și comportamentele care pot fi abuzive și dăunătoare pentru copil în plan fizic și emoțional¹.

Același document exemplifică și anumite conduite dezirabile ale adulților în raport cu elevii: să fie

---

¹ p.9 din Politica de protecție a copilului în instituția de învățământ.

deschiși, să aibă o atitudine binevoitoare față de copii; să asculte copiii și să ia opinia lor în considerare, să-i implice în luarea deciziilor; să păstreze confidențialitatea informațiilor despre copii, să nu divulge datele lor cu caracter personal (cu excepția cazului în care există obligația de raportare (intern, extern). În timp ce, în cazul contactului fizic cu copii, este imperios ca personalul instituției să mențină un echilibru între drepturile copilului și necesitatea unei intervenții. Ca regulă generală, orice contact fizic între personalul instituției și copil trebuie să fie ca răspuns la nevoile copilului și nu la nevoile adultului. Următorii factori trebuie evaluați cumulativ pentru a determina oportunitatea contactului fizic: este acceptat de copil; este deschis și nu secretos; este adecvat vârstei și gradului de dezvoltare a capacităților copilului. Angajații instituției nu trebuie să facă lucruri de natură personală pentru un copil pe care copilul le poate face singur. Contactul fizic nepotrivit include, de asemenea, jocurile fizice dure și brutale, gâdilire, lupte etc.¹

Acțiunile de organizare instituțională și informativ-educative care, în scopul prevenirii violenței, trebuie întreprinse de către managementul instituției de învățământ, colectivul pedagogic în colaborare cu elevii, părinții, autoritățile cu atribuții în protecția drepturilor copilului și organizațiile partenere, se bazează pe următoarele documente [1, p.31]:

- Procedura de organizare instituțională și de intervenție a lucrătorilor instituțiilor de învățământ în cazurile de abuz, neglijare, exploatare, trafic al copilului, aprobată prin Ordinul Ministerului Educației nr. 77 din 22 februarie 2013;

- Metodologia de aplicare a Procedurii de organizare instituțională și de intervenție a lucrătorilor instituțiilor de învățământ preuniversitar în cazurile de abuz, neglijare, exploatare, trafic al copilului, aprobată prin Ordinul Ministerului Educației nr.858 din 23 august 2013;

- Instrucțiunile privind mecanismul intersectorial de cooperare pentru identificarea, evaluarea, referirea, asistența și monitorizarea copiilor victime și potențiale victime ale violenței, neglijării, exploatării și traficului, aprobate prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.270 din 08.04.2014; și alte acte normative.

De rând cu actele normative menționate, prin Ordinul Ministerului Educației nr.861 din 07.09.2015 a fost aprobat Codul de etică al cadrului didactic. *Inter alia*, acesta reglementează normele de conduită a cadrelor manageriale, personalului didactic și didactic auxiliar în relație cu elevii în instituțiile de învățământ general și profesional tehnic. Conform Codului, în relațiile cu elevii, personalul de conducere, cadrele didactice și didactice auxiliare trebuie să respecte următoarele norme de conduită: protecția sănătății fizice, psihice și morale a elevilor prin: a) supravegherea permanentă a acestora pe tot parcursul

---

¹ p.10 din Politica de protecție a copilului în instituția de învățământ.

activităților în școală, precum și în cadrul celor organizate de instituția de învățământ în afara acesteia, în vederea asigurării depline a securității tuturor celor implicați în aceste acțiuni; neadmiterea tratamentelor și pedepselor degradante, a discriminării sub orice formă și aplicării niciunei forme de violență fizică sau psihică; asigurarea protecției fiecărui elev prin denunțarea formelor de violență fizică exercitate asupra acestuia, a oricărei forme de discriminare, abuz, neglijare sau exploatare a copilului; neadmiterea oricăror forme de abuz sexual, emoțional sau spiritual, hărțuirii sexuale și a relațiilor sexuale cu elevii, inclusiv a celor consensuale, ș.a.

Și în **România** dreptul la învățătură este consacrat în Constituție [13] (art.32). Suplimentar, dreptul la educație este prevăzut în Legea nr.272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului [14] (art.52). Același act normativ stabilește *expressis verbis* la art. 52 alin. (2) că „în cadrul procesului instructiv-educativ, copilul are dreptul de a fi tratat cu respect de către cadrele didactice, personalul didactic auxiliar și cel administrativ și de a fi informat asupra drepturilor sale, precum și asupra modalităților de exercitare a acestora. Pedepsele corporale sau alte tratamente degradante în cadrul procesului instructiv-educativ sunt interzise”. Totodată, Legea nr.272/2004 prevede la art.89 că „copilul are dreptul de a fi protejat împotriva abuzului, neglijării, exploatării, traficului, migrației ilegale, răpirii, violenței, pornografiei prin internet, precum și a oricăror forme de violență, indiferent de mediul în care acesta se află: familie, instituții de învățământ, medicale, de protecție, medii de cercetare a infracțiunilor și de reabilitare/detenție, internet, mass-media, locuri de muncă, medii sportive, comunitate etc. Iar în acord cu art.95 din legea respectivă, sunt interzise săvârșirea oricărui act de violență, precum și privarea copilului de drepturile sale de natură să pună în pericol viața, dezvoltarea fizică, mentală, spirituală, morală sau socială, integritatea corporală, sănătatea fizică sau psihică a copilului, atât în familie, cât și în instituțiile care asigură protecția, îngrijirea și educarea copiilor, în unități sanitare, unități de învățământ, precum și în orice altă instituție publică sau privată care furnizează servicii sau desfășoară activități cu copii.

Cadrul normativ de protecție a copiilor contra violenței în școală din România este constituit din: Legea Educației nr.1/2011 [15]; Regulamentului-cadru din 31 august 2020 de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar [16]; Normele metodologice din 27 mai 2020 de aplicare a prevederilor art. 7 alin.(1¹), art.56¹ și ale pct.6¹ din anexa la Legea Educației naționale nr.1/2011 privind violența psihologică – bullying [17]; Metodologia-cadru din 19 ianuarie 2011 [18] privind prevenirea și intervenția în echipă multidisciplinară și în rețea în situațiile de violență asupra copilului și de violență în familie; Statutul elevului [19], Strategia pentru reducerea fenomenului de violență în unitățile de învățământ preuniversitar [20]; Codul-cadru de etică personalului didactic din învățământul

preuniversitar [21].

Spre deosebire de Codul Educației al Republicii Moldova, Legea Educației a României prevede la art.7 alin.(1¹) interdicția violenței psihologice – bullyingului în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale. Totodată, noțiunea de bullying (violența psihologică) este definită în pct.6¹ din Anexa nr.1 a Legii Educației nr.1/2011, în următorii termeni: „Bullying este acțiunea sau seria de acțiuni fizice, verbale, relaționale și/sau cibernetice, într-un context social dificil de evitat, săvârșite cu intenție, care implică un dezechilibru de putere, au drept consecință atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptate împotriva unei persoane sau grup de persoane și vizează aspecte de discriminare și excludere socială, care pot fi legate de apartenența la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală, caracteristicile personale, acțiune sau serie de acțiuni, comportamente ce se desfășoară în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale”. Concretizăm că respectiva prevedere a fost introdusă în Legea nr.1/2011 prin Legea nr.221/2019 [22]. Aceeași noțiune a fost preluată *in toto* în Normele metodologice din 27 mai 2020 de aplicare a prevederilor art.7 alin. (1¹), art. 56¹ și ale pct. 6¹ din anexa la Legea educației naționale nr.1/2011, privind violența psihologică – bullying [17].

Suplimentar, în Normele metodologice sunt definite și noțiunile de violență fizică¹; violență psihologică cibernetică sau cyberbullyingul²; abuzul emoțional³; violență sexuală⁴, comportamentul agresiv⁵.

În preambulul Normelor metodologice se identifică scopul acestora, respectiv: a) să ajute la crearea

---

¹ Se realizează prin atingeri/contacte fizice dureroase, exercitate de un preșcolar/elev asupra unui alt copil sau grup de copii, intimidare fizică îndreptată asupra victimei, distrugerea unor bunuri personale care aparțin victimei.

² Constă în acțiuni care se realizează prin intermediul rețelelor de internet, calculator, tabletă, telefon mobil și poate cuprinde elemente de hărțuire online, alături de un conținut ilegal și/sau ofensator care se referă la orice comportament mediat de tehnologie, identificat în spațiul de social-media, website-uri, mesagerie. Această formă de violență nu se limitează la comportamente repetate de tip: mailuri, postări, mesaje, imagini, filme cu un conținut abuziv/jignitor/ofensator, aceasta însemnând, de asemenea, și excluderea deliberată/marginalizarea unui copil în spațiul online, spargerea unei parole de cont personal de e-mail, derulate pe grupuri și rețele de socializare online sau prin alte forme de comunicare electronică online;

³ Constă în expunerea repetată a unui copil la situații al căror impact emoțional depășește capacitatea sa de integrare psihologică. În această situație, abuzul emoțional vine din partea unei persoane care se află în relație de încredere, de răspundere sau de putere cu copilul. Ca modalitate concretă, o situație de abuz emoțional poate îmbrăca formă de umilire verbală și/sau nonverbală, intimidare, amenințare, terorizare, restrângerea libertății de acțiune, denigrarea, acuzațiile nedrepte, discriminarea, ridiculizarea și alte atitudini ostile sau de respingere față de copil. Dacă abuzul emoțional este repetitiv și susținut, acesta poate conduce la afectarea diverselor paliere ale psihicului copilului, precum structura de personalitate, afectele, cognițiile, adaptarea, percepția, devenind abuz psihologic, care are consecințe mai grave și pe termen lung asupra dezvoltării copilului;

⁴ Ca formă posibilă a violenței psihologice – bullying, constă în comentarii degradante cu conotații sexuale, injurii, propuneri indecente făcute victimei, atingeri nepotrivite;

⁵ Tip de comportament al unui elev, orientat în sens ofensator, umilitor sau distructiv, care provoacă daune morale, psihologice și/sau materiale unui alt copil sau grup de copii;

unui climat sigur și pozitiv în unitatea de învățământ, bazat pe respectarea persoanei, nediscriminare, motivarea pentru învățare și asigurarea stării de bine a antepreșcolarului/preșcolarului/elevului în unitatea de învățământ; b) să ofere un instrument de lucru pentru profesioniștii care lucrează cu antepreșcolarii/preșcolarii/elevii din sistemul educațional, familiile copiilor, autoritățile responsabile cu protecția copilului împotriva violenței, inclusiv a violenței psihologice – bullying și cu furnizorii de servicii specializate pentru reabilitarea copiilor-victime, martori și/sau a copiilor cu un comportament agresiv.

Același document prevede și mecanismul de intervenție în prevenirea și combaterea bullyingului din unitățile de învățământ. Astfel, în capitolul privind mecanismul de intervenție sunt detaliate aspecte cum ar fi: nivelurile la care se realizează intervenția; modurile de realizare a intervenției; echipa multidisciplinară specializată; modul de sesizare a situațiilor de violență psihologică – bullying; necesitatea de a întocmi strategii și planuri de asigurare și de menținere a unui climat social adecvat educației de calitate; necesitatea creării unui grup de acțiune antibullying cu rol de prevenire, identificare și soluționare a faptelor de bullying.

Pentru a ghida și ușura activitatea celor care trebuie să aplice prevederile referitoare la violența psihologică – bullying, Normele sunt însoțite de 4 anexe: 1. anexa privind Prevenirea bullyingului și a cyberbullyingului în unitățile de învățământ preuniversitar; 2. anexa privind Combaterea bullyingului și a cyberbullyingului în unitățile de învățământ prin intervenție integrată, prin identificare și semnalare care are 2 anexe (Fișa de identificare a violenței psihologice – bullying în mediul școlar și Fișa de semnalare); 3. crearea și funcționarea grupului de acțiune antibullying în unitățile de învățământ preuniversitar; 4. Infograficul – instrument pentru învățare – Intervenția cadrelor didactice în situațiile de bullying din unități de învățământ.

În același registru, trebuie de menționat că, o exegeză restrictivă a bullyingului se regăsește în pct.1 din Metodologia-cadru din 19 ianuarie 2011 privind prevenirea și intervenția în echipă multidisciplinară și în rețea în situațiile de violență asupra copilului și de violență în familie [18] și anume: „Intimidare în școală de către un alt coleg”.

Și în România fiecare unitate de învățământ preuniversitar funcționează în baza propriului regulament. Regulamentul unității de învățământ este adoptat în baza Regulamentului-cadru de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar (în continuare – Regulamentul-cadru), a actelor normative și/sau administrative cu caracter normativ care reglementează drepturile și obligațiile beneficiarilor primari ai educației și ale personalului din unitățile de învățământ, precum și a contractelor colective de muncă aplicabile.

La alin.(4)-(5) art.39 din Regulamentul-cadru, sunt prevăzute următoarele interdicții

comportamentale față de personalul din învățământul preuniversitar: de a desfășura și de a încuraja acțiuni de natură să afecteze imaginea publică a copilului/elevului și viața intimă, privată sau familială a acestuia sau ale celorlalți salariați din unitate; de a aplica pedepse corporale; de a agresa verbal, fizic sau emoțional copiii/elevii și/sau colegii. Totodată, la același articol este stabilită obligația de a veghea la siguranța copiilor/elevilor, pe parcursul desfășurării programului școlar și a activităților școlare, extracurriculare/extrașcolare [alin.(6)], precum și cea de a sesiza, după caz, instituțiile publice de asistență socială/educațională specializată, direcția generală de asistență socială și protecția copilului în legătură cu orice încălcări ale drepturilor copiilor/elevilor, inclusiv în legătură cu aspecte care le afectează demnitatea, integritatea fizică și psihică [alin.(7)].

În corespundere cu lit.e) alin.(2) art.71 din Regulamentul-cadru, la nivelul fiecărei unități de învățământ funcționează Comisia pentru prevenirea și eliminarea violenței, a faptelor de corupție și discriminării în mediul școlar și promovarea interculturalității. Iar în acord cu art.168 al respectivului act, printre atribuțiile Comitetului de părinți pe grupă/clasă intră susținerea organizării și desfășurării de programe de prevenire și combatere a violenței, de asigurare a siguranței și securității, de combatere a discriminării și de reducere a absenteismului în mediul școlar. O atribuție similară este instituită și față de Consiliul reprezentativ al părinților lit.c) art.1.

Obligațiile particulare ale unității de învățământ sunt pertractate în prevederile Contractului educațional al unității de învățământ, ținându-se cont de prevederile Contractului educațional tip – Anexă la Regulamentul-cadru. În domeniul examinat, Contractul educațional tip prevede următoarele responsabilități *vis-a-vis* de unitatea de învățământ:

- respectarea cu strictețe de către personalul instituției a prevederilor legislației în vigoare și adoptarea de către aceștia a unei ținute morale demne, în concordanță cu valorile educaționale pe care le transmite elevilor și un comportament responsabil;

- sesizarea, la nevoie, a instituțiilor publice de asistență socială/educațională specializată, direcției generale de asistență socială și protecția copilului în legătură cu aspecte care afectează demnitatea, integritatea fizică și psihică a elevului/copilului;

- asigurarea că personalul din învățământ nu desfășoară acțiuni de natură să afecteze imaginea publică a copilului/elevului, viața intimă, privată și familială a acestora și că nu aplică pedepse corporale, precum și că nu agrează verbal sau fizic elevii;

- desfășurarea în unitatea de învățământ a activităților care respectă normele de moralitate și care nu pun în niciun moment în pericol sănătatea și integritatea fizică sau psihică a copiilor/elevilor, respectiv

a personalului unității de învățământ.

În șirul obligațiilor înscrise pentru elevi, Contractul educațional tip stabilește:

- respectarea Regulamentului de organizare și funcționare a unității de învățământ, Regulilor de circulație, normelor de securitate și de sănătate în muncă, de prevenire și de stingere a incendiilor, normelor de protecție a mediului;

- interzicerea: aducerii ori difuzării, în unitatea de învățământ, a materialelor care, prin conținutul lor, atentează la independența, suveranitatea și integritatea națională a țării, care cultivă violența și intoleranța; organizării/participării la acțiuni de protest, astfel decât este prevăzut în Statutul elevului; deținerii/consumării/comercializării, în perimetrul unității de învățământ, droguri, substanțe etnobotanice, băuturi alcoolice, țigări; introducerii sau folosirii, în perimetrul unității de învățământ, a oricărui tip de armă sau alte produse pirotehnice, cum ar fi muniție, petarde, pocnitori, brichete etc., precum și spray-uri lacrimogene, paralizante sau altele asemenea care, prin acțiunea lor, pot afecta integritatea fizică și psihică a beneficiarilor direcți ai educației și a personalului unității de învățământ; posedării și/sau difuzării materialelor care au un caracter obscen sau pornografic; jignirii și manifestării agresivității în limbaj și în comportament față de colegi și față de personalul unității de învățământ sau lezării în orice mod imaginea publică a acestora; provocării/ instigării/participării la acte de violență în unitatea de învățământ și în proximitatea acesteia ș.a.

În același registru, consemnăm că la art.15 din Statutul elevului [19] se regăsesc înscrise de asemenea interdicții comportamentale față elevi, similare celor citate *supra*. Totodată, potrivit respectivului act, sancțiunile ce pot fi aplicate elevilor în cazul în care aceștia săvârșesc fapte prin care se încalcă dispozițiile legale în vigoare, inclusiv regulamentele școlare sunt: a) observație individuală; b) muștrare scrisă; c) retragerea temporară sau definitivă a bursei de merit, a bursei sociale, bani de liceu, a bursei profesionale; d) mutarea disciplinară la o clasă paralelă din aceeași unitate de învățământ; e) preavizul de exmatriculare; f) exmatriculare. Respectivele sancțiuni sunt descrise tranșant în art.17-25 ale Statutului. Totodată, violența fizică sub orice formă se sancționează conform dispozițiilor legale în vigoare.

Drept urmare, este cazul de menționat că lipsa unor reglementări speciale de natură penală ori contravențională privind diverse forme de violență săvârșite între copii sau asupra copiilor la școală nu cad sub incidența legislației. Bunăoară, în condițiile legii, persoanele care au atins vârsta corespunzătoare pentru răspundere penală ori contravențională pot fi atrași la răspundere pentru: vătămarea intenționată medie a integrității corporale sau a sănătății (art.152 Cod penal al Republicii Moldova [23]); vătămarea intenționată gravă a integrității corporale sau a sănătății (art.151 Cod penal al RM); amenințarea cu omor ori cu vătămarea gravă a integrității corporale sau a sănătății (art.155 Cod penal al RM); huliganism

(art.287 Cod penal al RM); vătămarea integrității corporale (art.78 Cod contravențional [24] al RM) ori, după caz, pentru: lovirea sau alte violențe (art.193 Cod penal al României [25]), vătămarea corporală (art.194 Cod penal al României); amenințarea (art.206 Cod penal al României) etc. Iar în cazul în care copiii au manifestat comportamente ce cad sub incidența legii penale, fie contravenționale, dar nu au atins vârsta corespunzătoare răspunderii pentru asemenea fapte, aplicabile pot fi prevederile Legii Republicii Moldova nr.299/2018 privind măsurile și serviciile destinate copiilor cu comportament deviant [26], ori, după caz, a Legii României nr.272/2004 care reglementează protecția și promovarea drepturilor copilului.

Concluzii. În Republica Moldova cadrul normativ de protecție a copilului contra violenței în școală este alcătuit, în principal, din: Legea nr.338/1994 cu privire la drepturile copilului; Legea nr.140/2013 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți; Codul Educației al Republicii Moldova; Regulamentul de organizare și funcționare a instituțiilor de învățământ primar și secundar, Ciclul I și Ciclul II; Codul de etică al cadrului didactic. În timp ce în România acesta este constituit din: Legea Educației nr.1/2011; Legea nr.272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului; Regulamentul-cadru de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar; Normele metodologice din 27 mai 2020 de aplicare a prevederilor art. 7 alin.(1¹), art.56¹ și ale pct.6¹ din anexa la Legea Educației naționale nr.1/2011, privind violența psihologică – bullying; Metodologia-cadru din 19 ianuarie 2011 privind prevenirea și intervenția în echipă multidisciplinară și în rețea în situațiile de violență asupra copilului și de violență în familie; Statutul elevului; Strategia pentru reducerea fenomenului de violență în unitățile de învățământ preuniversitar; Codul-cadru de etică personalului didactic din învățământul preuniversitar.

Din perspectiva conținutului, cadrul normativ al României privind protecția contra violenței în școală apare a fi mai avansat, în coraport cu cel din Republica Moldova. Bunăoară, în Republica Moldova, la această etapă, nu există mecanisme eficiente de luptă contra unor forme grave ale violenței în școală (cum ar fi, de pildă, bullyingul). În același timp, trebuie să recunoaștem că simpla definire a bullyingului în lege, nu apare a fi o măsură suficientă în lupta cu atare flagel.

Lipsa unor reglementări particulare privind formele grave de violență în școală, fie tratamentul juridic necorespunzător a acestora potențiază riscul ca instituția de învățământ să intervină cu răspunsuri, de la caz la caz și prin aplicarea măsurilor neconsecvente. Deopotrivă, organizarea reguletoare instituțională poate fi un răspuns eficient pentru prevenirea violenței. Prin urmare, crearea unor reguli solide, partajabile, inteligibile, unificatoare înseamnă oferirea unui răspuns colectiv, instituțional, dar și participarea la fundamentarea unui cadru comun explicit.

Indiferent de țara de origine, cercetările arată cum anumite situații pedagogice favorizează conflictele sau, dimpotrivă, le atenuază, și cât de mult climatul școlar și al clasei este decisiv pentru

învățare și formare. O reacție violentă a profesorului la un caz de violență între elevi, este într-adevăr o tactică greșită de soluționare a conflictelor, după cum ignorarea violenței, dar și externalizarea problemei (de exemplu, prin exmatricularea elevului) nu reprezintă soluții în lupta cu acest fenomen. Pe această cale, apreciem a fi recomandabilă includerea în actele normative ce reglementează sancțiunile aplicabile copilului pentru încălcările realizate în școală a unor sancțiuni ce ar favoriza reabilitarea comportamentală a lor, cum ar fi, de pildă: *obligarea copilului agresiv de a frecventa un program de intervenție sau un program terapeutic*, cu instituirea suplimentară a mecanismului de executare a acestuia.

Drept urmare, violența în școală, având origini multiple, necesită un tratament juridic cuprinzător și acțiuni pe termen lung și nu doar o abordare bazată exclusiv pe securitate, care apare a fi inefficientă.

Referințe:

1. Prevenirea violenței în instituția de învățământ. Ghid metodologic / sub redacția ADĂSCĂLIȚĂ V., JOSANU R., MOLDOVANU I., EPOIAN T., Chișinău, 2017, p.10. [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/prevenirea_violentei_in_institutia_de_invatamant_ghid_metodologic.pdf
2. CROITORIU, N., LUPĂȘCU, G. M. Violența în mediul școlar. În: Materialele Conferinței științifico-practice naționale cu participare internațională „Formarea inițială și continuă a psihologilor în domeniul protecției copilului față de violență” 26 octombrie 2018, p.245-255.
3. Constituția Republicii Moldova. Republicată în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 78/2016.
4. Legea nr.338/1994 privind drepturile copilului. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 13/1995.
5. Legea nr.140/2013 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. Monitorul Oficial nr. 167-172/2013.
6. Legea nr. 45/2007 cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. Monitorul Oficial nr. 55-56/2008.
7. Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152/2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 319-324/2014.
8. Regulamentul de organizare și funcționare a instituțiilor de învățământ primar și secundar, Ciclul I și Ciclul II. Aprobare prin Ordinul Ministerului Educației nr.235/2016. [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/regulament_organizare_si_functionare_institutii_invatamint_gene.pdf
9. CHEIANU-ANDREI, D., SÎMBOTEANU, D., ANDREI, I. Bullyingul în rândul adolescenților din Republica Moldova. Studiu efectuat de Centrul de Investigații și Consultanță „SocioPolis”, la cererea UNICEF Moldova. Chișinău, 2019. [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: <https://www.unicef.org/moldova/media/3146/file/Bullying-ul%20C3%AEn%20r%C3%A2ndul%20adolescen%C8%9Bilor%20din%20Republica%20Moldova.pdf>
10. Proiectul de lege pentru modificarea Codului educației al Republicii Moldova nr.152 din 17.07.2014 (art.3, 7, 157). [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelelegislative/tabid/61/LegislativId/5693/language/ro->

11. NIȚA, A.. [Bullying – provocări legislative. Abordare juridică și judiciară.](#) [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: <http://revista.universuljuridic.ro/bullying-provocari-legislative-abordare-juridica-si-judiciara/>
12. Politică de protecție a copilului în instituția de învățământ. Ghid de implementare. [Accesat: 28.12.2021] Disponibil: https://mec.gov.md/sites/default/files/politica_de_protectie_a_copilului_ghid_de_implementare.pdf
13. Constituția României. Republicată în: Monitorul Oficial al României nr. 767/2003
14. Legea nr.272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului. Republicată în: Monitorul Oficial al României nr.159/2014.
15. Legea educației nr.1/2011. În: Monitorul Oficial al României nr.18/2011.
16. Regulamentul-cadru de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației și Cercetării al României nr. 5447/2020. În: Monitorul Oficial al României nr. 827/2020.
17. Norme metodologice din 27 mai 2020 de aplicare a prevederilor art. 7 alin. (1[^]1), art. 56[^]1 și ale pct. 6[^]1 din anexa la Legea educației naționale nr.1/2011, privind violența psihologică – bullying, aprobate prin Ordinul Ministerului Educației și Cercetării al României nr. 4343/2020. În: Monitorul Oficial al României nr. 492/2020.
18. Metodologia-Cadru din 19 ianuarie 2011 privind prevenirea și intervenția în echipă multidisciplinară și în rețea în situațiile de violență asupra copilului și de violență în familie, aprobată prin Hotărârea Guvernului României nr.49/2011. În: Monitorul Oficial al României nr.117/2011.
19. Statutul elevului, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației Naționale și Cercetării Științifice al României nr. 4742/2016. În: Monitorul Oficial al României nr. 645/2016.
20. Ordinul Ministrului Educației Naționale nr.1.409/2007 nu a fost publicat în Monitorul Oficial al României, Partea I, el este indicat în Norme metodologice din 27 mai 2020 de aplicare a prevederilor art. 7 alin. (1[^]1), art. 56[^]1 și ale pct. 6[^]1 din anexa la Legea educației naționale nr.1/2011, privind violența psihologică – bullying.
21. Codul-cadru de etică din 30 august 2018 al personalului didactic din învățământul preuniversitar, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației Naționale al României nr. 4831/2018. În: Monitorul Oficial al României nr.844/2018.
22. Legea nr.221/2019 pentru modificarea și completarea Legii educației naționale nr. 1/2011. În: Monitorul Oficial al României nr. 929/2019.
23. Codul penal al Republicii Moldova nr. 985/2002. Republicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 72-74/2009.
24. Codul contravențional al Republicii Moldova nr. 218/2008. Republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 78-84/2017.
25. Codul penal al României nr. 286/2009. În: Monitorul Oficial al României nr. 510/2009.
26. Legea Republicii Moldova nr.299/2018 privind măsurile și serviciile destinate copiilor cu comportament deviant. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 1-5/2019.